

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ: НОВИЙ НАПРЯМ У ФІЛОСОФІЇ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті представлено нову течію у філософії, а саме експериментальну філософію, яка потужно заявила про себе в останні двадцять п'ять років і знайшла розповсюдження переважно в країнах Західної та Центральної Європи і США. Окреслено її передісторію, основні положення, ключові методи і тематику досліджень, а також окремі результати. Представлено головні напрями у межах самої експериментальної філософії, а саме (1) рестрикціонізм, (2) експериментальний дескриптивізм та (3) експериментальний аналіз понять. У статті підкреслюється значний міждисциплінарний потенціал експериментальної філософії та описується ряд напрямів, у яких могла б відбутись плідна співпраця філософів, психологів, біхевіоральних економістів, правників та представників інших дисциплін, що вивчають людську поведінку. З появою експериментальної компоненти та завдяки активному творенню нового емпірично обґрунтованого знання зростає потенційний вплив філософії на суспільство, на ефективність формування цінностей і модуляцію поведінки людей, особливо з урахуванням потужності сучасних мас-медіа.

Ключові слова: експериментальна філософія, метод, уявний експеримент, інтуїція, рестрикціонізм, експериментальний дескриптивізм, експериментальний аналіз, побічний ефект.

Філософія та експериментальні дослідження: загальна характеристика експериментальної філософії

В останні пару десятиліть з'явився новий напрям в філософських дослідженнях, а саме експериментальна філософія¹. *Мета* даної статті – представити цей напрям, який зародився у науковому просторі головним чином на межі 20-го та 21-го сторіччя. Ця молода філософська течія використовує методи емпіричних досліджень соціальних наук. Особливо ефективно в ній застосовуються методи з експериментальної психології з метою вивчення того, як у більшості випадків оцінюється певна філософська проблема чи категорія, які когнітивні репрезентації її відображають в мисленні нефахових філософів. До її найбільш відомих представників можна віднести таких фахівців, як Джошуа Александер, Джонатан Вайнберг, Джошуа Кноб, Стефан Стіч, Томас Грундман та, звісно, багатьох інших, як слідує з переліку основних публікацій наприкінці статті. Основна *мета* експериментальної філософії – перевірка надійності *філософських інтуїцій* і дослідження їх емпіричними методами [Weinberg, Nichols & Stich, 2001; Swain, Alexander & Weinberg, 2008]. Александер [Alexander, 2012, p. 11] вважає, що революція експериментальної філософії спрямована на зміну філософського методу, а саме на переоцінку використання філософських інтуїцій як доказу. Експериментальні філософи в багатьох випадках намагаються емпіричним чином перевірити вже існуючі теорії та згенерувати нові аргументи для наявних філософських дискусій.

Уявні експерименти у філософії використовуються від часів Платона. За їхньою допомогою філософи намагаються дослідити природу речей і перевірити вірність аргументації. Широкого розповсюдження вони набули в середні віки: наприклад, коли розглядалися певні аспекти воскресіння мертвих після другого пришествя Христа тощо. Але і в наш час вони знаходять місце в побудові аргументації. Як приклад можна навести роботу сучасного німецького філософа У. Кюне (U. Küne) та матеріали з'їздів Німецького товариства філософів. До цього часу філософи переважно орієнтувались у першу чергу на

¹ Вживається англ. Experimental Philosophy, нім. Experimentelle Philosophie, часто її скорочено позначають як **X-Phi**.

власні інтуїтивні судження щодо певних гіпотетичних проблем і використовували ці судження як епістеміологічний базис для відхилення або підтвердження певної філософської позиції. При цьому традиційні філософи у своїй більшості експліцитно виходили з того, що їхні власні інтуїції є репрезентативними для більшості людей. Експериментальна ж філософія ставить останнє твердження під питання.

Проблема використання «інтуїцій» позначена і в книзі сучасного британського філософа Т. Вільямсона [Williamson, 2008]. Попри те, що він надає перевагу традиційній, неекспериментальній філософії, він зазначає, що в аналітичній філософії для пошуку аргументів фахівці вдаються до уявних експериментів та при цьому послуговуються власними інтуїціями щодо оцінювання результату уявного експерименту. Після проголошення інтуїцій подальша дискусія зводиться до протистояння інтуїтивних висновків різних філософів. Саме їх, для самого себе зрозумілі інтуїтивні висновки, філософи сприймають як свідчення вірності власної точки зору [Williamson, 2008, p. 214]. Однак зазначимо, що на думку Вільямса, мисленевий експеримент є важливою формою аргументації в традиційній філософії. Ф. Джексон [Jackson, 1998] вважає, що він може знати, чи (і на скільки) його інтуїції репрезентують природне розуміння або те, що вони відповідають інтуїтивним судженням профанів. Йому це відомо без будь-яких експериментів, без того щоб відриватися від крісла. Саме в цьому місці розпочинають свою критику представники експериментальної філософії. Без систематичного і всеохоплюючого опитування, на їх думку, не можна знати, чи (і якщо так, то на скільки) власні інтуїції філософа є репрезентативними щодо повсякденних інтуїцій всіх компетентних носіїв мови. За Надельхоффером і Намайсом [Nadelhoffer & Nahmias, 2007] та за Александером [Alexander, 2012], доки такі опитування не використовуються для систематичного здобуття даних, неможна знати, чи справді те, що філософи вважають природним, інтуїтивним розумінням, дійсно цьому розумінню відповідає. Таким чином обґрунтовується необхідність реформи нинішньої філософії, яка базується на інтуїціях самих лише філософів. Замість вживаних інтуїцій привілейованих філософів має з'явитися система понять, які спираються на повсякденні інтуїції всіх компетентних носіїв мови, включно з повсякденними уявленнями профанів.

До цього в філософії діяло та й донині для багатьох діє припущення, що фахові інтуїції філософів про уявні випадки (уявні експерименти) заслуговують довіру з епістеміологічної точки зору, та що вони характеризуються *інтерсуб'єктивною стабільністю*. Однак в експериментальній філософії ця теза не тільки сприймається як припущення, але й ставиться під сумнів її вірність. Поняття інтуїції, яке у множині (саме інтуїції) використовується в експериментальній філософії позначає судження та висновки, які роблять філософи, спираючись, наприклад, на певний уявний експеримент. Отже, надалі нами у статті використовується термін «інтуїції» саме в цьому сенсі, залишаючи поза увагою напрацювання щодо інтуїції в психології.

Експериментальна філософія відрізняється від інших течій в філософії тим, що сама продукує емпіричні, точніше експериментальні дані. Наприклад, філософія науки, філософія фізики, філософія духа або аналітична філософія спираються на емпірику інших наук, не проводячи самостійно експериментальних досліджень. Зауважимо, що дану тезу можуть уточнити представники іншого сучасного напрямку філософських досліджень, а саме когнітивної філософії. В межах цього напрямку виконуються вражаючі, численні не тільки теоретичні, але й експериментальні дослідження. Як приклад можна навести дослідження у відділі когнітивних наук під керівництвом відомого шведського філософа-когнітивіста П. Гарденфорса (P. Gärdenfors) з Лундського університету (Швеція). Подібним чином торує свій шлях і група дослідників на чолі зі словацьким філософом-когнітивістом А. Демут (A. Demuth). Отже, **емпіричні результати як аргументи для філософських дебатів можуть походити** не тільки від науковців з різних галузей науки, але й **від самих філософів**. Ця теза є визначальною для обох сучасних напрямів у філософських дослідженнях – когнітивної і експериментальної філософії.

Т. Грундман, Й. Хорват та Й. Кіппер [Grundmann, Horvath & Kipper, 2014], говорячи про походження експериментальної філософії, вказують на відомий факт, що філософія є материнською дисципліною для низки сучасних емпіричних наук. Історично початок експериментальної роботи в одній з галузей досліджень сприяв виокремленню з філософії нової емпірично обґрунтованої науки. Так, досліди Г. Галілея з падінням тіл сприяли виокремленню фізики з філософії. Експерименти В. Вундта і створення лабораторії в Лейпцигу в 1879 р. сприяли заснуванню академічної психології як самостійної науки. Експериментальна філософія, на їх думку, на відміну від попередніх експериментальних течій, які виростили з філософії аж до окремих наук, не має таких намірів. Вона є невід'ємною частиною філософії. Завдяки застосуванню емпіричних методів вона має в першу чергу *розширити репертуар методів* у філософії та оновити розуміння окремих категорій. Поява експериментальної філософії – це розростання філософії з середини, перегляд і критика наявних методів, їх реформування. Філософія дотепер розглядається як дисципліна, яка «відбувається в кріслі», і як така, що спрямовується на здобуття апріорного знання, на що вказував ще І. Кант. Очевидно, що з появою експериментальної філософії зникають підстави вести мову про філософію як про «дисципліну в кріслі». Філософія стає джерелом емпірично перевіреного знання, відбувається її наближення до низки інших емпіричних наук. Водночас зазначимо, що змінюються як надійність, так і швидкість творення знання, а також його потенційна вживаність більш широкими верствами соціуму.

У дослідженнях філософів-експериментаторів використовуються методи з експериментальної психології, соціології, когнітивних наук. Спочатку вони пропонують перевіряти на відповідність емпіричним результатам широко відомі уявні експерименти. Для цього застосовуються відповідні експерименти та опитувальники, дані з яких аналізуються щодо різних груп випробуваних. В результаті оцінка тих самих аргументів може істотно коливатися аж до полярно-протилежних значень. Це відбувається через низку чинників, а саме через те, що випробувані належать до різних культур, різних соціально-економічних прошарків, є особами з різним рівнем освіти. Це радше *негативна* новина для прибічників універсальності філософських істин. Зрозуміло, що на такий розвиток прибічники універсальності реагують помітним опором і висловленням скепсису.

Типове дослідження в експериментальній філософії виглядає таким чином. Групі (групам) випробуваних у якості стимульного матеріалу надають гіпотетичні історії для інтуїтивного оцінювання: наприклад, для оцінки або пояснення певної дії. У якості гіпотетичної історії береться відомий у філософії уявний експеримент. Це може бути, приміром, Геттє-випадок або якийсь інший. Дослідник може також сам розробити власний варіант уявного експерименту відповідно до поставленої проблеми. Потім випробувані з різних груп надають свої відповіді на основне питання з уявного експерименту. Ці відповіді аналізуються щодо статистично значимих відмінностей з урахуванням впливу на них (а) розбіжностей між групами випробуваних та/або (б) розбіжностей у формулюванні історії. Отримані судження порівнюються з раніше прийнятими інтуїціями філософів, які вивчали цю ж проблему, не занурюючись у близьку до реальності емпірику. Вирішальне питання з методологічної точки зору полягає в тому, *що саме* мають демонструвати результати таких експериментів? Але щодо цього точаться дискусії навіть серед самих експериментальних філософів [Horvath, 2015]. На нашу думку, тут не існує єдиної вірної відповіді, позаяк вона визначається як поставленою гіпотезою, використаним експериментальним методом, дизайном дослідження, введеними в дослідження залежною та незалежною змінними, так і вибіркою випробуваних.

Джошуа Александер підкреслює [Alexander, 2012], що низка філософів погоджується з важливістю експериментальних досліджень для ряду філософських проблем. Експериментальне підтвердження спеціальної теорії відносності зробило внесок у філософію часу. Психологічні експериментальні дослідження використовуються у філософії сприймання. Загалом експериментальні дослідження щодо об'єкта X роблять

внесок у філософію про X через те, що вони розкривають певні властивості X або вказують на конфлікт з філософськими припущеннями щодо X. Але експериментальна філософія не вкладається в означений патерн. Експерименти виконували в експериментальній філософії часто не мають прямого спрямування на вивчення об'єкта X. Вони присвячені тому, **що люди думають (кажуть) про X**. Реакції людей мають зробити внесок у філософію про X, насамперед, через те, що так розкривається повсякденна концепція X, висвітлюється залежність концепції X від, наприклад, соціальної приналежності респондентів, яку, можливо, філософи раніше не врахували. Завдяки перегляду концепції X філософи приходять до перегляду природи самого X як об'єкту вивчення. Від себе зазначимо релевантність таких досліджень для вивчення профанних оцінок, а в подальшому і для модифікації та модуляції масової поведінки людей. Філософія набуває нового виміру, а саме підсилюється її інструментальний характер завдяки не тільки постановці суспільно важливих питань, але й демонстрації як наявних, так і експериментально перевірених та суспільно зрозумілих нових відповідей. У часи електронних мас-медіа та завдяки співпраці з соціальними психологами й соціологами вона стає здатною модифікувати й модулювати поведінку людей у відносно короткі терміни. В цьому полягає новий інструментальний вимір експериментальної філософії у поєднанні з міждисциплінарною співпрацею, хоча про це поки ще мова не ведеться самими філософами.

Дж. Александер [Alexander, 2012] у своїй книзі розкриває сутність експериментальної філософії. Він пояснює, що таке філософські інтуїції, які оманливо можуть проявлятися як «як би ми висловилися або як речі виглядають для нас»². Згідно з ним, філософські інтуїції у сучасній філософії створюють своєрідний уявний банк даних, щодо якого тестуються теорії. Якщо філософи дійсно використовують як дані те, як би ми висловились, або те, як речі виглядають для нас, то вони мали б детально дослідити, що ж дійсно з цього приводу ми (ми як більшість людей, або ми як представники певного прошарку) говоримо, як для більшості з нас ці речі насправді виглядають. У цьому сенсі для таких досліджень потрібні широкі опитування. Ключовою при цьому є множина першої особи. Хто ці «ми»? Якщо це «ми» охоплює людей, які відрізняються за расою, статтю, культурою, освітою, тоді чи не стає припущення про універсальність означених даних безнадійно хитким? За Дж. Александером, якщо ми включимо до цієї множини тільки тих, хто різниться зі мною (філософом) у всіх цих аспектах, то постає питання, чи зберігатиме в такому випадку свою цінність філософська теорія, яка спирається на таку вузьку множину моїх даних. Цими роздумами і відкриваються куліси для виходу на арену експериментальної філософії. На наш власний погляд, це слід розуміти не як супротив універсальності філософських теорій, а радше як крок до норм природничих наук щодо надійності отриманого знання та його відтворюваності. Звісно, така вимога до філософії є незвичною, але її вже висунуто, а отже з нею доведеться рахуватися. Загалом Александер аргументує, що ми ще не дозріли до того, аби генерувати тверді філософські висновки. Тому потрібна експериментальна філософія, бо з наявних філософських інтуїцій ми не отримуємо єдиного й релевантного для поведінки більшості людей пояснення. Саме в цих словах, ми вважаємо, і проступає орієнтація на відтворюване, надійне та релевантне для суспільних запитів знання, яке до цього було радше притаманне природничим наукам.

На думку Дж. Александера [Alexander, 2012], експериментальні філософи попри захоплення експериментальними методами не мають полишати традиційні філософські навички. У перспективі експериментальна філософія по мірі розвитку може зникнути як незалежний напрям – навіть попри різницю між експериментаторами й теоретиками, яка також спостерігається і в природничих науках. Як приклад він наводить фізику, яка залишається цілісною наукою попри співіснування теоретичної і експериментальної фізики як окремих гілок. Але завдяки експериментальній роботі може відбутись уточнення

² «what we would say or how things seem to us».

ключових теоретичних положень, як-от припущення про інкомпатибельність. На наш погляд, поява експериментальної філософії більш подібна до введення експериментальних досліджень в аристотелевську фізику, завдяки чому відбулось оновлення понятійного апарату й фізика вийшла на якісно новий, більш адекватний до оточуючого світу рівень описання й перетворення дійсності. Саме тому в появі експериментальної філософії ми вбачаємо зростання перетворювального потенціалу філософії та збільшення її суспільного значення.

Від самого початку тематика досліджень експериментальної філософії охоплює, головним чином, культурні розбіжності в проявленні філософської інтуїції. Наприклад, йдеться про інтуїтивне розуміння свободи волі. Останнім часом експериментальні філософи поширили свої дослідження на вивчення донедавна актуальних у неекспериментальній філософії проблем, а саме: каузальності, щастя, знання, ідентичності тощо. Також виокремилась експериментальна епістемологія, експериментальна метафізика, експериментальна етика. Ось окремі посилання на дослідження, спрямовані на вивчення інтуїтивних суджень про свідомість [Knobe & Prinz, 2008; Arico, 2010], причинність [Rohrbrough & Cumby, 2009; Hitchcock & Knobe, 2009], моральну відповідальність [Woolfolk, 2006; Nichols & Knobe, 2014], особистісну ідентичність [Nichols & Bruno, 2010], семантику [Machery, Mallon, Nichols & Stich, 2004; Lam, 2010] та свободу волі [Nahmias, Morris, Nadelhoffer & Turner, 2005; Nahmias, Morris, Nadelhoffer & Turner, 2006].

Історія появи експериментальної філософії

Прибічники експериментальної філософії подають її як революцію, що почалась на межі міленіуму. Насправді ж, є підстави стверджувати, що цей підхід має старіші корені. У якості передвісників експериментальної філософії виступає низка досить незалежних публікацій, які з часом сформуvalи підґрунтя для її виділення в окрему течію у філософії. Ще в минулому сторіччі в 30-ті роки норвезький філософ Арне Несс (Arne Næss) розпочав вивчення розуміння «істини» за допомогою опитувальників. Підчас розквіту філософії мови в 1950 рр. можна знайти зауваження щодо традиційного (ординарного) вживання слів. Порушується проблема щодо вживання слів профанами і розуміння ними сенсу цих слів. Пізніше американський філософ С. Стіч [Stich, 1990] у своїй книзі «The Fragmentation of Reason» наводить наступні роздуми: що було б, якби представники інших груп і культур не поділяли наші інтуїтивні оцінки щодо Геттє-проблеми? Чи стає тоді визначення знання залежним від культури? Чи набувають разом з тим культурної залежності й епістемологічні норми, які розкриваються в уявному експерименті Геттє [див.: Gettier, 1963]? Чи слідує з цього випадку, що інтуїтивні оцінки, задіяні в уявних експериментах, слід приймати з великою засторогою? Чи не надмірну надійність філософи приписують висновкам, які ґрунтуються на уявних експериментах? Тим самим С. Стіч припускає, що дослідники з інших соціальних верств чи представники інших культур, відмінних від західної аналітичної традиції, матимуть інше інтуїтивне розуміння проблеми Геттє (Gettier). Пізніше, в 2001 р. С. Стіч разом Дж. Вайнбергом і Ш. Ніколс перевіряють це припущення експериментально. Їхні результати вказують на культурну залежність того, що людина розуміє як знання. Те, що розглядається як знання в одній культурі, не є таким для представників іншої культури і, зрозуміло, що цей факт породжує цікаві дослідницькі проблеми в низці суспільних наук: соціальній психології, соціології, правознавстві, економіці тощо. Факти, встановлені філософами, набувають ролі нової рушійної сили для розвитку цих наук.

Але головний етап творення експериментальної філософії продовжується дотепер. З експериментальної філософії регулярно відбуваються конференції в ряді розвинутих країн. Наприклад, у США, Великобританії, Німеччині. У Нотингемі (Великобританія) у 2015 році відбулась шоста конференція з експериментальної філософії. У 2017 році вже

сьома конференція відбулась в Норвічі, Східна Англія³. Досить швидко цей напрям досліджень поширюється за межі англomовного простору і стає популярним у німецькомовних країнах. У вересні 2008 року в Кельнському університеті відбувся воркшоп з дещо провокативною назвою «Крісло в полум'ї? – Експериментальна філософія та її критики» – “Armchair in Flames? – Experimental Philosophy and Its Critics”. Вислів «крісло в полум'ї» позначає як спонукання інших філософів «вийти за межі власного крісла», так і критичність експериментальних філософів до філософських напрацювань без жодної емпіричної перевірки. Звісно, така гіперболізована критичність з боку окремих прибічників експериментальної філософії не має спотворювати продуктивний потенціал даного підходу. Слід зазначити, що за останні роки істотно розширилась географія експериментальної філософії. Наведемо лише кілька місць, де працюють її представники: у США, Гарвардський та Йельський університети, у Великобританії, Единбургський університет, у Німеччині, університет Кельну, Науковий центр соціальних досліджень у Берліні (Wissenschaftszentrum für Sozialforschung in Berlin), Технічний університет Дармштату (Darmstadt, Institut für Praxis der Philosophie), в Австрії, Інститут філософії університету м. Клагенфурт, у Польщі вона представлена у Варшавському університеті та як поєднання філософії права й експериментальної філософії у Ягелонському університеті в Кракові. У ряді країн у провідних університетах відкриті PhD-програми з експериментальної філософії, а саме в Австралії, Великобританії, Канаді, Нідерландах, Франції, Швеції.

Події останніх років вказують на те, що відбувається беззаперечне становлення експериментальної філософії як окремої філософської течії. При цьому можна вести мову про новий крок у взаємному зближенні філософії і науки, в тому сенсі, що філософія стає джерелом експериментально перевіреного, відтвореного знання, експериментально доведених підходів до аргументації. Водночас, як і при появі будь-якого нового напрямку досліджень, слід врахувати потенційні гострі дискусії, які супроводжуватимуть подальше розповсюдження експериментальної філософії. Важливо, щоб полум'я дискусій не зашкодило головному – народженню нового знання, позаяк цінність останнього має високе значення для наукового поступу і суспільного блага. В Україні, в державі зі своєрідними управлінськими традиціями та широко розповсюдженою бідністю і перманентним занепадом науки, можуть бути дещо ускладнені поява й прийняття нових напрямів філософських та й будь-яких наукових досліджень. Потенційно вірогідні, занадто гострі, а подекуди й нефахові дискусії можуть відіграти роль інгібіторів розвитку, зокрема й цього напрямку досліджень. Тому в Україні доцільно в першу чергу в колі фахівців та з урахуванням наявного потенціалу й інтересів дослідників окреслити орієнтири міждисциплінарної співпраці, до якої і спонукає експериментальна філософія.

Напрями досліджень в експериментальній філософії

Експериментальна філософія не є єдиним у собі напрямом досліджень. Загалом у її межах вирізняють дослідників, які орієнтовані на *позитивну програму* – розширення наявного арсеналу методів філософії та прибічників *негативної програми* – рестрикціоністів. Представники останньої виступають з критикою неекспериментальної філософії за допомогою експериментальних досліджень. Вони порушують питання про універсальність раніше розроблених філософських концепцій. На нашу думку, в дещо спрощеному вигляді їхню критику можна подати як сумніви в універсальності філософських концепцій, згенерованих у «просторі окремого крісла», бо потенційно істинність таких теорій обмежується простором крісла, в якому вони згенеровані та й то за умови перебування у кріслі представника тієї ж самої філософської течії. Водночас більшість зважених представників експериментальної філософії полишила генеральну

³ Інтернет сторінка об'єднання британських експериментальних філософів: <http://www.x-phil-uk.com>.

критику філософських інтуїцій, бо така критика призводить до небезпечного скептицизму. Наприклад, математичні й логічні інтуїції, як правило, виключаються з кола такої критики [Weinberg, 2007]. У якості ж головного об'єкту критики беруться інтуїції, які використовуються у формулюванні та аналізі уявних експериментів [Alexander & Weinberg, 2014].

Більш детально сутність основних напрямів в експериментальній філософії представлені в статті Томаса Надельхоффера та Едді Намайса [Nadelhoffer & Nahmias, 2007]. Дослідження С. Стіч, роботи Дж. Кноба та огляд, запропонований Т. Грундманом, Й. Хорват і Й. Кіппером (2014) окреслюють **три** основних напрями досліджень в експериментальній філософії.

1. Експериментальний рестрикціонізм або ж критичний підход в межах експериментальної філософії. Представники цього напрямку головним чином вказують на необхідність критичного обмеження філософських напрацювань, які ґрунтуються на філософських інтуїціях окремих, нехай і фахово підготовлених, філософів щодо уявних експериментів [Alexander & Weinberg, 2014; Weinberg, Gonnerman, Buckner & Alexander, 2010; Clarke, 2013]. Йдеться про так звані інтуїтивні висновки, які формуються як реакція певного філософа на розгляд певного уявного експерименту. Прибічники цього напрямку вказують на існування низки як психологічних, так і суспільних чинників, які можуть змінювати відповідні інтуїції, а отже й умовисновки стосовно уявного експерименту. Ними було продемонстровано варіативність таких інтуїцій залежно від ряду факторів. Наприклад, залежність оцінки наміру особи (навмисна чи ненавмисна дія) від діючих норм поведінки [Alexander & Weinberg, 2014]. Таким чином, на їхню думку, інтерпретації, що ґрунтуються на таких інтуїціях, мають також варіювати. Отже, використання особистих інтуїцій філософа втрачає виключну епістеміологічну цінність і стає малоприслужним для розбудови філософських теорій, принаймні доти, доки серед них не будуть виділені ті інтуїції, які поділяються представниками різних груп. Фактично в цьому підході пропонується обмежити використання авторських інтуїцій «традиційного філософа в кріслі» як окремого підходу до розуміння певної проблеми або до розбудови системи аргументів. Пропонується на підставі експериментальної перевірки перейти до використання інтуїцій, які є спільними та прийнятими для широкого кола фахівців та для випробуваних-профанів. З точки зору психології тим самим порушується проблема репрезентативності філософських інтуїцій та висновків. На думку Т. Грундмана, Й. Хорвата і Й. Кіппера (2014), такий підхід накладає досить жорсткі обмеження на подальше використання уявних експериментів у філософській практиці. Можливо, навіть слід припинити використання уявних експериментів до тих пір, поки не буде розкрито психологічну специфіку мислення філософів та чинники впливу при використанні уявних експериментів.

Зазначимо, що сучасні психологічні дослідження з фреймінгу, праймінгу та інших маніпуляцій при прийнятті рішення та при оцінюванні окреслюють множину означених факторів впливу [Tversky, Kahneman, 1981; Kühbinger, 1998; Levin, Schneider & Gaeth, 1998; Polunin, 2015; Polunin, 2016]. На нашу думку, когнітивна система філософа, як і система будь-якого іншого дослідника, природним чином підпадає під генерацію когнітивних помилок, бо вони можуть виникати в будь-якій когнітивній системі. Так само під їхній вплив потрапляє розумова діяльність психологів і економістів. У своїх дослідженнях фреймінгу А. Тверський і Д. Канеман продемонстрували, що під вплив фреймінгу при розв'язанні простих економічних проблем потрапляють навіть фахові економісти з науковим ступенем доктора філософії, бо фреймінг-ефект спирається на особливості функціонування когнітивної системи як такої. Останнє є ще одним аргументом щодо співпраці психологів і філософів з метою аналізу філософських інтуїцій.

2. Експериментальний дескриптивізм. Його представники спрямовують свою увагу на психологічні механізми й структури, які лежать в основі філософських інтуїцій. На їхню думку, головне завдання полягає в дослідженні та розкритті когнітивних

механізмів, які спрямовують філософську інтуїцію при аналізі певних випадків – уявних експериментів. Одне з відомих досліджень в цьому напрямі – Кноб-ефект⁴ або його ще називають побічним ефектом [Knobe, 2003; Feltz, 2007]. Сутність цього ефекту полягає в експериментальній зміні оцінки наміру дії – навмисна чи ненавмисна дія. Означена зміна відбувається залежно від впливу норм на описання експериментальної ситуації. Попри повну подібність експериментальних ситуацій, в одному випадку випробувані оцінюють побічний ефект від дії як спричинений особою навмисно, тоді як в іншому випадку – як ненавмисний. На переконання Дж. Кноба, цей ефект доводить, що наші нормативні судження щодо оцінювання дії мають прямий вплив на те, чи ми дію оцінимо як навмисну, чи як ненавмисну.

Дж. Кноб продемонстрував не тільки асиметрію в атрибуції навмисності дії, але й показав, що випробувані в одному випадку оцінюють дії керівника як такі, що підлягають **істотному покаранню** (див. виноску, варіант 1). Однак у другому випадку дії керівника ледь отримують **незначне схвалення** (див. виноску, варіант 2). Кноб пов'язує моральну оцінку дії із прямою атрибуцією навмисності дії. Звернімо увагу на релевантність цього ефекту для формування моральних і правових оцінок у судовій практиці та в мас-медіа. Отже, подібні дослідження можуть зацікавити не тільки філософів, але й правників та медіа-фахівців. Проте визначальним є те, що Кноб-ефект розкриває, як людина формує розуміння навмисності дії та моральну оцінку дії. Стандартна модель [Malle & Guglielmo, 2011] виходить з того, що наслідок спочатку дескриптивно оцінюється, чи є він експліцитно бажаним, чи навмисно на нього був спрямований суб'єкт дії? За *новою* моделлю оцінка моральності формується на вторинному рівні, залежно від того, як відбулась атрибуція навмисності. Остання ж істотно модулюється діючими нормами, які одну й ту ж саму дію можуть подати як навмисну, або навпаки як ненавмисну. Означена залежність в атрибуції навмисності від діючих норм та відтворюваність Кноб-ефекту ставить під сумнів стандартну модель оцінювання дії особи та спонукає до подальших експериментальних досліджень.

Цікавими є також напрацювання Дж. Грін з Гарвардського університету [Greene, 2013] щодо моделювання морального оцінювання. Філософи-раціоналісти, як І. Кант, виходять з того, що зрілі моральні оцінки мають бути раціональними, такими, що

⁴ У своєму експерименті Дж. Кноб пропонував випробуваним два варіанти гіпотетичної історії.

Варіант 1. Віце-президент компанії заходить до очільника правління компанії і каже: «Ми роздумуємо, чи розпочинати одну з нових програм. Вона збільшить прибутки, але також завдаватиме шкоду довкіллю». Очільник правління відповідає: «Мені все одно, чи завдає вона шкоду довкіллю. Я хочу збільшити прибутки на скільки це можливо. Отже, розпочинайте нову програму».

Вони розпочали нову програму. Дійсно в результаті довкіллю було завдано шкоду.

Варіант 2 майже цілком збігається у формулюванні з попереднім варіантом. Єдина розбіжність полягає в тому, що висловлювання «шкода довкіллю» замінено на «захист довкілля».

Підкреслимо, що в обох випадках очільник правління компанії **не** має безпосереднього наміру шкодити довкіллю чи захищати його. **Шкода чи захист довкілля є радше стороннім ефектом його дій.** Щодо кожного з формулювань історії випробуваним ставилось запитання, чи очільник компанії навмисно створює сторонній ефект? Відповіді істотно різнились. У першому випадку 82% випробуваних стверджували, що керівник навмисно шкодить середовищу. У другому випадку тільки 23% випробуваних вважають, що керівник навмисно захищає природне середовище. Результати цікаві тим, що в обох варіантах проблемної ситуації йдеться про сторонній ефект від свідомої дії актора. Ключовий момент полягає в тому, що дія оцінюється як *навмисна* тоді, коли вона призводить до *негативного* стороннього ефекту. Отже попри формальну подібність обидва випадки є істотно розбіжними для випробуваних. Підкреслимо можливість подальшого розвитку цього експерименту, а саме введення додаткових змінних, які враховують зміну перспективи подання історії (від першої та від третьої особи), чинник асиметрії втрат і здобутків та введення часового виміру в описання історії. Фактично, це можуть бути три окремі експериментальні дослідження, які далі розкриватимуть атрибуцію відповідальності.

спираються на абстрактні аргументи, і у такий спосіб вони формують мотивацію та спрямовують поведінку. На противагу до них Д. Юм і А. Сміт бачать первинний базис для моральних оцінок в емоціях. Грін же вважає, що й емоції, і раціональні абстрактні аргументи разом впливають на моральне оцінювання, тому він наполягає на експериментальному вивченні їхньої взаємодії. Для цього він провів дослідження, в яких використав модифіковані версії «проблеми з трамваем», яку раніше запропонували Філіппа Фут (Philippa Foot) та Юдит Томпсон (Judith Jarvis Thomson). Ук результаті він розробив теорію подвійних процесів морального оцінювання. За цією теорією, деонтологічне моральне оцінювання (оцінки стосовно «права» і «обов'язку») відбувається завдяки автоматичному опрацюванню емоцій. Утилітарні ж (консеквенціоналістські) моральні оцінки спираються на більш контрольовані когнітивні процеси. За припущенням Грін, протистояння між деонтологічними й консеквенціоналістськими моральними оцінками відображає базове «протистояння» між окремими нейрональними підсистемами мозку. Виразна конкуренція між цими системами можлива, якщо їх взаємодію розгорнути в часі [Greene, 2013]. Наприклад, як це є в дилемі із дитиною, що плаче (*crying baby dilemma*).

Уявіть таку ситуацію. Йде війна, і Ви переховуєтесь в підвалі разом з іншими людьми. На вулиці озброєні ворожі солдати. Ваша грудна дитина починає голосно плакати, і якщо плач не припиниться, ворожі солдати почують і вб'ють всіх, хто переховується в підвалі – Вас, дитину й всіх інших. Єдине, як Ви можете цьому запобігти, затулити рота дитині, але якщо Ви це зробите, до дитина помре від задухи. Чи вважаєте Ви цю дію морально припустимою?

Формулювання цієї проблеми у більшості читачів викликає відчуття внутрішнього конфлікту, який на рівні переживання відображає зіткнення двох підсистем для морального оцінювання. Зазначимо також, що в межах експериментального дескриптивізму використовуються й інші психологічні методи для збирання даних, а також методи з когнітивних наук та сучасні технології функціональної магнітно-резонансної томографії. Головна ж мета залишається – розуміння когнітивних механізмів, що лежать в основі повсякденних теорій і оцінок.

3. Експериментальна філософія як експериментальний аналіз понять. Серед представників експериментальної філософії є не тільки ті, хто критикує філософські методи, базовані на інтуїціях, тобто експериментальні рестрикціоністи [Alexander & Weinberg, 2014]. Інші представники вважають за доцільне подальше використання у філософії інтуїтивних суджень, але водночас пропонують поставити їх на потужний емпіричний фундамент. Основна ідея полягає в тому, що сенс певних філософських категорій слід перевіряти в масових емпіричних дослідженнях, а не через інтроспекції самих філософів [Nadelhoffer & Nahmias, 2007; Knobe, 2007]. Особливо це стосується категорій, які існують у дотеоретичному використанні та вживаються в повсякденному житті: свобода, причина, воля, щастя тощо. Отже, йдеться про представників *експериментального аналізу*.

Представники цього напрямку наполягають на дослідженні відповідних інтуїтивних суджень всіх представників принаймні в межах однієї мови, як зазначають Грундманн, Хорват та Кіппер (2014). До цієї групи належать не тільки фахові філософи, але й множина нефілософів. Особливо це має значення, коли філософські висновки в подальшому використовуються для моделювання, наприклад, відповідальності, інших правових відносин чи моральної складової певних аспектів повсякденного життя. При цьому Александер і Вайнберг (2014) розрізняють три модуси послуговування інтуїціями. Перший – прибічники *інтуїтивного солісизму*, це коли кожен спирається виключно на свою власну інтуїцію, на власне розуміння уявного експерименту. Другий – *інтуїтивний елітизм*, тобто коли власні інтуїції фахівця-філософа є репрезентативними щодо інтуїцій інших фахових філософів. Третій, *інтуїтивний популізм*, це коли власні інтуїції репрезентативні інтуїціям дилетантів. На наш погляд, враховуючи існування окремої групи фахівців-нефілософів, а саме науковців, які також вивчають людське мислення і поведінку, слід

виокремити ще й спеціалізований *фаховий інтуїтивізм*. Йдеться про психологів, антропологів, соціологів, когнітивістів, релігієзнавців, біхевіоральних економістів. *Фаховий інтуїтивізм* відобразить особливості мислення фахівців-науковців-нефілософів, їхні погляди щодо певних філософських проблем і перебіг мислення щодо уявних філософських експериментів. Таким чином, цими чотирма модусами утворюється простір, який простирається від профанних інтуїцій, до інтуїцій фахових нефілософів і далі до фахових інтуїцій філософів.

В межах даного підходу через проведення емпіричних досліджень встановлюється відповідність інтуїції окремого філософа повсякденним інтуїціям більшості профанів та їхній поведінці, які філософ і намагається моделювати [Nadelhoffer & Nahmias, 2007; Alexander, 2012]. Власне, така відповідність і є запорукою вдалого моделювання. Як один з прикладів встановлення невідповідності можна навести дослідження інкомпатибільності в дискусії щодо свободи, відповідальності й детермінізму. Приміром, такі неекспериментальні філософи, як Роберт Кан [Cane, 1999], вважають, що «більшість людей є природними інкомпатибілістами. Вони вважають, що існує певний конфлікт між свободою і детермінізмом». Але попри традиційну думку філософів, що пересічна особа в своїх інтерпретаціях події спирається на некомпатибільність (інкомпатибілізм), експериментальне дослідження вказує на протилежне [Nahmias et al., 2004; Nahmias et al., 2006]. У досліді випробуванням пропонувалась уявна ситуація, в якій суперкомп'ютер, ґрунтуючись на дії природних законів, вираховує неминучість пограбування банку. Втім, при розгляді такої ситуації 72% випробуваних вважають, що злочинці діяли покладаючись на власну свободу волі, а 83% випробуваних приписують моральну відповідальність особам, які скоюють цей злочин – пограбування банку. Таким чином, попри повну детермінованість події природними законами випробувані розглядають її як скоєну з власної волі. Отже, результати вказують, що повсякденному мисленню властивий компатибілізм, а не його протилежність – інкомпатибілізм. Це підтверджує не тільки необхідність емпіричної перевірки окремих філософських положень, але й проливає світло на можливі складності на шляху імплементації навіть найелегантніших філософських концепцій в повсякдення людського життя.

Не вдаючись у теоретичне обґрунтування, а лише з метою демонстрації потенціалу міждисциплінарної співпраці зазначимо, що психолог стосовно описаного дослідження може поставити питання про розбіжність суджень, зроблених від першої і третьої особи, і зажадати додаткових експериментів з вивчення природи компатибілізму/інкомпатибілізму. У такий спосіб припускається розбіжність в оцінках невідворотності злочину зроблених від першої (я) і третьої особи (він/вона). Іншим додатковим чинником, який потребує дослідження, є можливі варіації в компатибілізмі через розбіжність перспектив від першої і третьої особи щодо презентації самого актора – грабіжника банку. Йдеться про проявлення компатибілізму/інкомпатибілізму стосовно дій, зроблених власноруч (суб'єктом оцінювання) та іншою особою в якості актора (оцінювання дій іншого як актора). При цьому мають досліджуватись варіанти формулювання уявних історій у формулюваннях «я пограбував» vs. «він пограбував». Очікується, що цей фактор модулюватиме ступінь прояву компатибілізму. Не виключено, що модулятором прояву компатибілізму/інкомпатибілізму може виступити й обсяг здобичі, яку винесли грабіжники з банку. Тож тут можуть бути поставлені ще декілька додаткових експериментальних досліджень, які ширше розкриватимуть детермінанти компатибілізму/інкомпатибілізму як фундаментальної категорії для подальших досліджень свободи волі й відповідальності.

Критика експериментальної філософії

Поява будь-якого нового напрямку досліджень природно супроводжується критикою. Британський філософ Тімоті Вільямсон (Timothy Williamson)⁵ стосовно

⁵ Williamson, T. (2013). Review on Experimental Philosophy: An Introduction by Joshua Alexander, Cambridge, 2012. *Philosophy*, 88(3), 467-474.

експериментальної філософії зазначає, що якщо експериментальні філософи хочуть свою діяльність вести в справжньому науковому руслі, то вони мають полишити оманливий термін «філософські інтуїції» і визнати свою невдачу в ідентифікації будь-якого філософського методу, який би вони могли трансформувати чи перетворити у своїй революції. На наш погляд, вживання терміну інтуїції теж не є самим вдалим, але на початковому етапі розвитку, тим більше за наявної співпраці з психологами, ця проблема буде елімінована, наприклад, через більш точне визначення поняття та специфікацію ряду умовисновків, які позначаються цим поняттям.

Відхиляючись від експериментальної філософії, від себе підкреслимо, що у цьому зв'язку актуальності набуває експериментальна психологія філософського мислення. Звісно, цей напрям з великою вірогідністю складно втілювати в життя, і не тільки через неординарність об'єкту дослідження. Пояснення тому можна знайти в окремих прикладах відмови у співпраці між дослідниками психології релігії і теологами. Зрозуміло, що теологи і представники церкви часто вважають небажаною психологію релігії та психологію віри. Однак, філософія – не теологія. Розкриваючи особливості філософського мислення, психологія могла б зробити внесок як у фахову підготовку філософів, так і в тематичний простір подальших філософських досліджень. Розкриття в експериментах певних басів (когнітивних пасток) у філософському мисленні могло б зробити внесок у формування філософського мислення у молодих філософів. Відразу зазначимо, що подібні дослідження психологів жодним чином не заперечують важливість діяльності ані філософів, ані теологів, тим більше вони не ставлять під сумнів наявність релігійного досвіду й важливість філософських теорій та практики. Вони спрямовуються на розкриття функціональних особливостей когнітивної системи у фахівців відповідних галузей.

Т. Вільямсон (2013) порушує ще одне важливе питання, а саме щодо належної організації експериментальних досліджень. Підготовка й проведення експерименту – це окрема дисципліна, яка потребує певних знань і навичок. Безумовно, експерименти відкривають принципово нові горизонти у виробництві знань, але виключно при їх відповідній організації і реалізації. Водночас, як свідчать публікації, в межах експериментальної філософії вже відбувається плідна співпраця філософів і психологів, тому дане застереження на сьогодні не є критичним.

Франк Джексон [Jackson, 1998, р. 31] вважає, що інтуїції відбуваються цілком коректно в більшості випадків, включаючи уявні експерименти стосовно свободи дій, детермінізму та переконань. Бо вони відображають те, як наше повсякденне розуміння подає свободу дій, детермінізм і переконання. У тому обсягу, в якому наші інтуїції відповідають профанним уявленням, вони розкривають і повсякденні теорії. Однак, на нашу думку, тут критиком поспішно змішуються та нівелюються у своєму впливі такі чинники, як, наприклад, одиниця й множина першої та третьої особи. Ним дві різні перспективи формулювання умовисновків (інтуїцій) подаються як одна. Автоматично приймається їхня подібність, а цей автоматизм і є похибкою, обумовленою функціонуванням когнітивної системи. З точки зору експериментальної психології йдеться про порушення репрезентативності з боку критика.

Більш гостро критикує експериментальну філософію Антьє Каурпінен [Kauppinen, 2007]. Він вважає, що дослідницька програма експериментальної філософії ґрунтується на помилковому розумінні «співвідношення між концепціями людини й лінгвістичною поведінкою». Концептуальні тези експериментальних філософів включають у себе передбачення профанних реакцій виключно за певних потрібних умов. Саме через специфічну природу цих умов (уявних випадків) тези, висунуті експериментальними філософами, не можуть підлягати перевірці методами позитивістських суспільних наук. Далі він зазначає: хай там що, але ми, неекспериментальні філософи, маємо повне право на інтуїції щодо профанних концепцій на тій підставі, що ми посідаємо імпліцитне нормативне знання, яке набулось через рефлексивну участь у повсякденній лінгвістичній практиці. Як контраргумент до цієї критики від себе додамо, що повсякденна лінгвістична

практика окремого філософа є часто обмеженою, наприклад, певним суспільно-економічним прошарком, на що, власне, і вказують експериментальні філософи. Очевидно, що критика експериментальної філософії може бути й більш широкою, але позаяк ця стаття має на меті позначити появу нової течії в сучасній філософії, залишимо простір для критики в подальших публікаціях.

Експериментальна філософія і перспективні напрями досліджень у співпраці з психологами, економістами, соціологами, релігієзнавцями та правниками

Уникаючи повторення, звернімо увагу на дослідження Дж. Кноба, які фактично задають робочу програму сьогоденної експериментальної філософії⁶. Не менш цікава програма досліджень реалізується в галузі експериментальної епістемології у Варшавському університеті професором К. Папжитською (Katazhyna Papzhytska). Загалом, позаяк експериментальна філософія як напрям є новою, має місце відкритість дослідницького простору для цілого ряду нових досліджень з боку самих філософів.

На наш погляд, разом із тим існує потенціал, який несе в собі експериментальна філософія, та який ще не обговорюється в колі філософів-експериментаторів достатньо глибоко. Безумовно, філософія розробляє методологічні основи багатьох наук, формує розуміння базових категорій і пояснювальний апарат. Але слід згадати, що філософія бере участь у формуванні норм як індивідуальної, так і суспільної поведінки щодо багатьох аспектів життя, включно з правовими, політичними й економічними відносинами. У цьому сенсі експериментальна філософія в своїх доробках може не тільки розв'язати поставлені нею ж суто теоретичні питання, але й стати потужним джерелом оновлення норм та модуляції різних аспектів людської поведінки. Поведінка людини може висвітлюватись як з *дескриптивної*, так і *нормативної* перспективи. Дескрипції, сформовані на підставі міждисциплінарних досліджень та з урахуванням нагальних життєвих проблем і філософських інтерпретацій, мають всі шанси набутти в подальшому характеру норм. Більш того, емпіричні напрацювання філософів, психологів і соціологів, об'єднані разом, можуть бути релевантні для становлення норм та для формування впливів на масову свідомість через використання сучасних мас-медіа. Завдяки експериментальній компоненті філософія набуває не тільки нового доказового характеру, але й можливості більш потужно реагувати на актуальні запити суспільства. Вона виходить з тиші усамітненості й стає більш діалогічною у відносинах із суспільством. Експериментальна філософія може надати відчутний поштовх для подальшого розвитку релігієзнавства: наприклад, може йтись про якісно нові дослідження дуальності душі і тіла, розуму і тіла; для розвитку права, а саме в питаннях свободи волі, відповідальності, сприйняття справедливості; для розвитку політології, де серед іншого може емпірично вивчатись сприймання певних аспектів суспільного договору, справедливості як його невід'ємної складової, обману, регуляції відносин між добродішними акторами і дефекторами тощо. Фундаментальність філософської постановки питання з набуттям експериментальної і емпіричної компоненти та в поєднанні з соціологічно встановленою релевантністю для життя особи й суспільства стає надпотужним інструментом з формування індивідуальної та масової свідомості, а через це й чинником модуляції поведінки. У такий спосіб істотно підсилюється суспільна роль філософії як регулятора людської поведінки. При цьому про поведінку йдеться у широкому сенсі, коли й мисленеві акти (оцінки, прийняття рішення) розглядаються як складова поведінки.

Позаяк філософія формує методологічну основу будь-якої науки, а також враховуючи можливість експериментального уточнення окремих базових категорій, відкривається низка напрямів для співпраці фахівців з експериментальної філософії та представників окремих емпіричних наук, як-от психології, соціології, економіки, а саме експериментальної та біхевіоральної економіки, права, релігієзнавства. Діючі до цього

⁶ Див.: <http://campuspress.yale.edu/joshuaknobe>.

концепти, які вважались непохитними, як-от вище згадуваний інкомпатибілізм, при експериментальній перевірці можуть виявитись такими, що потребують переосмислення. У біхевіоральній економіці могли б стати в нагоді дослідження таких категорій, як довіра, влада, насильство, справедливість, які є центральними, наприклад, для моделювання поведінки платників податків. Не менш цікавим могло б бути спільне дослідження експериментальними філософами, соціологами та психологами проблеми суспільного договору та пов'язаних з ним категорій, як-от відповідальність, навмисність/ненавмисність, розуміння рівності перед законом тощо.

У межах вже існуючого експериментального дескриптивізму доцільно розглянути когнітивні репрезентації метафізичних категорій: наприклад, часу, простору, енергії, сутності, властивості тощо. Враховуючі публікації в сучасній квантовій фізиці та в неекспериментальній філософії, в яких йдеться про емергентну природу часу й простору, подібні доробки були б цікавими й для фізиків, і для філософів науки. Не виключено, що емергентність часу ґрунтується на функціональних особливостях когнітивної системи. Фактично нами ставиться питання про те, чи дійсно можна підтвердити емергентну природу часу і простору, але не з боку сучасної квантової фізики, а з перспективи філософії і когнітивних наук. У результаті такої паралелізму аргументації про емергентність категорій, які донедавна вважались фундаментальними (наприклад, час), у новому світлі порушує питання про роль когнітивної системи (розуму) в генерації базових категорій та умов їх оновлення. У цьому випадку постає питання, як за таких умов розуміти базові фізичні категорії і універсалії, та які вони мають межі дійсності? Консеквентно йтиметься (а) про конструювання картини світу в умовах системи змінюваних базових категорій, (б) про наслідки такої змінюваності для організації життя суспільства та (в) про суб'єкта як джерело змінюваності базових категорій.

Зазначимо, що поява експериментальної філософії є стимулом і для розвитку психології. На наш погляд, в першу чергу – для пострадянської психології, якій властива виразна захопленість теоретизуванням. Окремі психологи пострадянської доби вважають, що ми успадкували потужну методологію, яка не тільки не поступається західній, але й є більш фундаментальною. Експериментальна філософія могла б надати потужний поштовх для подальшого розвитку методології. Вона ж порушить питання про плоди вже використовуваної методології. Співпраця з філософами-експериментаторами слугуватиме не тільки оновленню методологічного апарату, але й нестиме плоди у вигляді нових, експериментально доведених теорій та нових фундаментальних знань. Звісно, постане також питання, чи не звели ми в попередні роки психологію як експериментальну науку до переважно розмовного жанру, до невластивих сучасній науці експериментально необґрунтованих філософствувань про психологію, які в більшій мірі підтримуються посадовим авторитетом, а не результатами експериментальних досліджень? Теоретизування без експерименту може породити захоплення або віру, навіть сильну віру, але не знання. Якщо вже сучасна філософія звертається до експериментальних досліджень, то пострадянським психологам тим більше час виходити з річища філософствувань про природу психічного й повернутись до того, що було початком академічної психології ще у 1879 році – до експерименту. А вже на підставі експериментальних та емпіричних досліджень вдаватись до теоретизування, але з врахуванням сучасних напрацювань в експериментальній та когнітивній філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- Alexander, J., & Weinberg, J. (2014). Analytische Erkenntnistheorie und Experimentelle Philosophie. In Th. Grundmann, J. Horvath J. Kipper (Hrg.), *Die Experimentelle Philosophie in der Diskussion* (S. 151–188). Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Alexander, J. (2012). *Experimental Philosophy: An Introduction*. Cambridge: Malden.
- Arico, A. (2010). Folk Psychology, Consciousness, and Context Effects. *Review of Philosophy and Psychology*, 1, 371–393.

- Clarke, S. (2013). Intuitions as evidence, philosophical expertise and the developmental challenge. *Philosophical Papers*, 42, 175–207.
- Roxborough, C., & Cumby, J. (2009). Folk Psychological Concepts. Causation. *Philosophical Psychology*, 22, 205–213.
- Feltz, A. (2007). The Knobe Effect: A Brief Overview. *The Journal of Mind and Behavior*, 28(3/4), 265–277.
- Gettier, E. (1963). Is Justified Truth Belief Knowledge? *Analysis*, 23, 121–123.
- Greene, J. (2013). *Moral tribes: Emotion, reason, and the gap between us and them*. New York: Penguin Press.
- Grundmann, T., Horvath, J., & Kipper, J. (Hrg.). (2014). *Die Experimentelle Philosophie in der Diskussion*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Hitchcock, Ch., & Knobe, J. (2009). Cause and Norm. *Journal of Philosophy*, 106, 587–612.
- Horvath, J. (2015). Was ist eigentlich die Herausforderung durch die Experimentelle Philosophie? In D. Koppelberg & S. Tolksdorf (Hg.), *Erkenntnistheorie – wie und wozu?* Paderborn: Mentis.
- Horvath, J., & Grundmann, T. (Eds.). (2012). *Experimental Philosophy and its critics*. London; New York: Routledge.
- Jackson, F. (1998). *From metaphysics to ethics. A defence of conceptual analysis*. Oxford. <http://dx.doi.org/10.1093/0198250614.001.0001>.
- Kane, R. (1999). Responsibility, Luck, and Chance. Reflections on Free Will and Indeterminism. *The Journal of Philosophy*, 96(5), 217–240.
- Kauppinen, A. (2007). The rise and fall of experimental philosophy. *Philosophical Explorations: An International Journal for the Philosophy of Mind and Action*, 10(2), 95–118. <http://dx.doi.org/10.1080/13869790701305871>.
- Knobe, J. (2003). Intentional action in folk psychology: an experimental investigation. *Philosophical Psychology*, 16, 309–323.
- Knobe, J., & Nichols, S. (Eds.). (2008). *Experimental Philosophy* (Vol. 1). Oxford: Oxford University Press.
- Knobe, J., & Nichols, S. (Eds.). (2013). *Experimental Philosophy* (Vol. 2). Oxford: Oxford University Press.
- Knobe, J., & Prinz, J. (2008). Intuitions about Consciousness. Experimental Studies. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 7, 67–83.
- Kühbinger, A. (1998). The influence of framing on risky decisions: A meta-analysis. *Organizational Behaviour and Human Decision Process*, 75, 23–55.
- Lam, B. (2010). Are Cantonese-Speakers Really Descriptivists? Revisiting Cross-Cultural Semantics. *Cognition*, 115, 320–329.
- Levin, I. P., Schneider, S. L., & Gaeth, G. J. (1998). All frames are not created equal: A typology and critical analysis of framing effects. *Organizational Behaviour and Human Decision Process*, 76(2), 149–188.
- Lütge, Ch., Rusch, H., & Uhl, M. (Eds.). (2014). *Experimental Ethics: Toward an Empirical Moral Philosophy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Machery, E., Mallon, R., Nichols, S., & Stich, S. (2004). Semantics, Cross-Cultural Style. *Cognition*, 9, 1–12.
- Malle, B., & Guglielmo, S. (2011). Are Intentionality Judgments Fundamentally Moral? In C. Mackenzie, R. Langdon (Eds.), *Emotion, Imagination, and Moral Reasoning* (pp. 275–293). Philadelphia: Psychology Press.
- Nadelhoffer, T., & Nahmias, E. (2007). The Past and Future of Experimental Philosophy. *Philosophical Explorations*, 10, 123–149.
- Nahmias, E., Morris, S., Nadelhoffer, T., & Turner, J. (2004). The Phenomenology of Free Will. *Journal of Consciousness Studies*, 11(7–8), 162–179.
- Nahmias, E., Morris, S., Nadelhoffer, T., & Turner, J. (2005). Surveying Freedom. Folk Intuitions About Free Will and Moral Responsibility. *Philosophical Psychology*, 18, 561–584.

- Nahmias, E. A., Morris, S. G., Nadelhoffer, T., & Turner, J. (2006). Is incompatibilism intuitive? *Philosophy and Phenomenological Research*, LXXIII(1), 28–53.
- Nichols, S., & Bruno, M. (2010). Intuitions about Personal Identity. An Empirical Study. *Philosophical Psychology*, 23, 293–312.
- Nichols, S., & Knobe, J. (2014). Moralische Verantwortung und Determinismus. Die Kognitionswissenschaft der Alltagsintuitionen. In T. Grundmann, J. Horvath, J. Kipper (Hrg.), *Die Experimentelle Philosophie in der Diskussion* (S. 102–135). Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Polunin, O. (2015). Cognitive representation of situational and propositional time flow as basis for temporal framing effect in future time mode. *Studia Psychologica*, 57(1), 5–20.
- Polunin, O. (2016). An impact of the situational and propositional time flow on the monetary saving proposition made from the first- and the third-person perspective. *Studia Psychologica*, 58(3), 171–183.
- Stich, S. (1990). *The Fragmentation of Reason: Preface to a pragmatic theory of cognitive evaluation*. Cambridge: MIT Press.
- Swain, S., Alexander, J., & Weinberg, J. (2008). The Instability of Philosophical Intuitions – Running Hot and Cold on Truetemp. *Philosophy and Phenomenological Research*, 76, 138–155.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. In: *Science*, 211, 453–458.
- Weinberg, J. M., Gonnerman, Ch., Buckner, C., & Alexander, J. (2010). Are philosophers expert intuiters? *Philosophy and Psychology*, 23(3), 331–355. <http://dx.doi.org/10.1080/09515089.2010.490944>.
- Weinberg, J., Nichols, S., & Stich, S. (2001). Normativity and Epistemic Intuitions. *Philosophical Topics*, 29, 429–460.
- Williamson, T. (2007). *The Philosophy of Philosophy*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Woolfolk, R. L., Doris, J. M., & Darley, J. M. (2006). Identification, Situational Constraint, and Social Cognition: Studies in the Attribution of Moral Responsibility. *Cognition*, 100(2), 283–301.

Полунін Олексій Васильович

доктор психологічних наук, професор кафедри психології
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, Київ, 02156
E-mail: polunin.oleksiy@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9058-3200>

Стаття надійшла до редакції: 28.05.2018

Схвалено до друку: 20.06.2018

**ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ: НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ
В ФИЛОСОФИИ И НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

Полунин Алексей Васильевич

доктор психологических наук, профессор кафедры психологии
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Кіото, 19, Киев, 02156
E-mail: polunin.oleksiy@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9058-3200>

В статье представлена новая ветвь философии – экспериментальная философия, которая мощно заявила о себе в последние двадцать пять лет в странах Западной, Центральной Европы и США. Представлена ее предыстория, основные положения, ключевые методы и тематика исследований, а также отдельные результаты. Описаны основные направления в рамках самой экспериментальной философии, а именно (1) рестрикционизм, (2) экспериментальный дескриптивизм и (3) экспериментальный анализ понятий. В статье раскрывается значительный междисциплинарный потенциал экспериментальной философии, описан ряд направлений, в которых могло бы состояться плодотворное сотрудничество философов, психологов, бихевиоральных экономистов, правоведов и представителей других дисциплин, в которых изучается поведение человека. Появление экспериментальной компоненты и активное творение нового эмпирически обоснованного знания увеличивает потенциальное влияние философии на общество, на эффективность формирования ценностей и модуляцию поведения людей, особенно с учетом возможностей современных масс-медиа.

Ключевые слова: экспериментальная философия, метод, воображаемый эксперимент, рестрикционизм, экспериментальный дескриптивизм, экспериментальный анализ, побочный эффект.

Статья поступила в редакцию: 28.05.2018

Утверждена к печати: 20.06.2018

EXPERIMENTAL PHILOSOPHY: NEW BRANCH IN PHILOSOPHY AND NEW POSSIBILITIES FOR INTERDISCIPLINARY RESEARCH

Polunin Oleksiy V.

D.Sc. in Psychology, Professor of the Department of Psychology

Kyiv National University of Trade and Economics

19, Kyoto str., 02156, Kyiv, Ukraine

E-mail: polunin.oleksiy@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9058-3200>

ABSTRACT

The article presents new branch of philosophy, namely the experimental philosophy that has powerfully raised in the last twenty five years and is presented in the West and Central Europe, and in the USA. The paper briefly describes the history of experimental philosophy, it's mainframe thoughts, the key methods, the research topics and some results. The article demonstrates that experimental philosophy may be understood as an attempt to widen the list of methods available for philosophy, as an attempt to reform philosophy from inside. The paper presents main branches within experimental philosophy, namely (1) restrictivism, (2) experimental descriptivism and (3) experimental analysis. Within the last one, the experimental analysis, author follows Alexander and Weinberg (2014) and describes three levels of intuitions usage: intuitive solipsism, intuitive elitism, intuitive populism, but to these tree he adds the forth one – professional intuitivism. The general schema of an experimental philosophical study is presented and discussed. The article also describes some of the already well known key experimental studies like the experiment on the side effect by J. Knobe (Knobe-effect), experiment on moral judgment by J. Green. The article highlights a high interdisciplinary potential of experimental philosophy and describes the sub-fields of possible collaboration between philosophers, psychologists, behavioral economists, legal scholars, and other scientists that study human behavior. In many cases the studies on experimental philosophy tell us about the psychological processes that underlie the philosophically relevant intuitions. So, one may point to the bilateral interest of philosophers and psychologists in further development of experimental philosophy. The raise of experimental philosophy, which induces an active production of empirically proven knowledge, reflects the growing impact of philosophy on society, on setting and re-thinking the norms of behavior, on formation of values and modulation of human behavior, especially when one considers the powerful modern mass-media.

Keywords: experimental philosophy, method, thought experiment, intuitions, restrictivism, experimental descriptivism, experimental analysis, side effect.

Article arrived: 28.05.2018

Accepted: 20.06.2018